

ECONOMIC COOPERATION OF TÜRKIYE WITH CENTRAL ASIAN STATES

Javlon Abdullaev

Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Türkiye, Central Asia, economy, cooperation, trade, investment, regionalism, development.

Received: 28.04.24

Accepted: 30.04.24

Published: 02.05.24

Abstract: Economic cooperation is important for the sustainable development of the Central Asian region. During the period of their independence, the Central Asian republics made significant progress in many areas, in particular, in strengthening their sovereignty, institutionalizing state structures, and increasing the level of integration with the world. Türkiye was the first country to recognize Central Asian countries. Given Türkiye's common historical, linguistic and cultural ties, Türkiye has sought to strengthen cooperation with the region on a wide range of issues. This article examines Türkiye's political, economic and security cooperation with Central Asian countries. It is noted that Türkiye's cooperation with Central Asia is mutually beneficial and contributes to the stability and prosperity of both regions.

ТУРКИЯНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИГИ

Жавлон Абдуллаев

Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Туркия, Марказий Осиё, иқтисодиёт, ҳамкорлик, савдо, сармоя, минтақавийлик, ривожланиш.

Аннотация: Марказий Осиё минтақасининг барқарор ривожланиши учун иқтисодий ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади. Ўз мустақиллиги даврида Марказий Осиё республикалари кўплаб соҳаларда, хусусан, ўз суверенитетини мустаҳкамлаш, давлат тузилмаларини институционаллаш-тириш, дунё билан интеграциялашув даражасини оширишда салмоқли ютуқларга эришди. Туркия

Марказий Осиё давлатларини тан олган биринчи давлат бўлди. Туркия умумий тарих, тил ва маданий алоқаларини ҳисобга олган ҳолда, ушбу минтақа билан кенг кўламли масалалар бўйича ҳамкорликни кучайтиришга ҳаракат қилди. Ушбу мақолада Туркиянинг Марказий Осиё давлатлари билан иқтисодий ҳамкорлиги кўриб чиқилади. Унда Туркиянинг Марказий Осиё билан ҳамкорлиги ўзаро манфаатли эканлиги, ҳар икки минтақа барқарорлиги ва фаровонлигига ҳисса қўшгани таъкидланади.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТУРЦИИ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Жавлон Абдуллаев
Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	Турция, экономика, инвестиции, регионализм, развитие.	Аннотация:	Экономическое сотрудничество важно для устойчивого развития Центральноазиатского региона. За период своей независимости республики Центральной Азии добились значительного прогресса во многих областях, в частности, в укреплении своего суверенитета, институционализации государственных структур, повышении уровня интеграции с миром. Турция была первой страной, признавшей страны Центральной Азии. Учитывая общие исторические, языковые и культурные связи Турция стремится укрепить сотрудничество с регионом по широкому кругу вопросов. В данной статье рассматривается экономическое сотрудничество Турции со странами Центральной Азии. Отмечается, что сотрудничество Турции с Центральной Азией является взаимовыгодным и способствует стабильности и процветанию обоих регионов.
------------------------	---	-------------------	---

КИРИШ

Туркиянинг Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлиги сўнгги йилларда умумий тарих, тил ва маданий алоқалар асосида жадал ривожланди. Бу ҳамкорлик иқтисод каби турли соҳаларни қамраб олган. Туркия Марказий Осиёнинг мустақиллиги ва

суверенитетининг кучли тарафдори бўлиб, минтақавий ҳамкорлик ва иқтисодий тараққиётни рағбатлантиришда муҳим роль ўйнади.

Ушбу мақолада Туркиянинг Марказий Осиё давлатлари билан ҳамкорлигининг бугунги ҳолати кўриб чиқилиб, унинг аҳамияти ва долзарблиги баҳоланади. Мақолада Туркиянинг Марказий Осиё билан ҳамкорлиги ўзаро манфаатли эканлиги, ҳар икки минтақа барқарорлиги ва фаровонлигига ҳисса қўшгани таъкидланади. Мақола Туркиянинг Марказий Осиё билан келгуси йилларда ҳамкорлиги олдида турган муаммолар ва имкониятларни муҳокама қилиш билан якунланади.

Ушбу мақола бир неча сабабларга кўра муҳим ва долзарбдир. Биринчидан, Туркиянинг тез ўсиб бораётган ва аҳамияти ортиб бораётган минтақа бўлган Марказий Осиё давлатлари билан ҳамкорлиги ҳақида ҳар томонлама маълумот беради. Иккинчидан, мақолада мазкур ҳамкорликнинг аҳамияти ва долзарблиги таҳлил қилиниб, унинг ўзаро манфаатли эканлиги, ҳар икки минтақа барқарорлиги ва фаровонлигига ҳисса қўшгани таъкидланади. Учинчидан, мақолада Туркиянинг Марказий Осиё билан ҳамкорлигида келгуси йилларда дуч келадиган муаммолар ва имкониятлар муҳокама қилинади, бу эса ушбу муносабатларнинг келажагини тушуниш учун муҳимдир.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ушбу илмий мақолада Туркиянинг Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлигини ўрганиш учун сифатли тадқиқот усули қўлланилди. Маълумотлар академик адабиётлар, сиёсий ҳужжатлар, ҳукумат ҳисоботлари ва янгиликлар мақолаларини ҳар томонлама кўриб чиқиш орқали тўпланган. Бундан ташқари, Туркиянинг турли Марказий Осиё давлатлари бўйлаб ҳамкорлик стратегияларидаги ўхшашлик ва фарқларни ўрганиш учун қиёсий таҳлилдан фойдаланилди.

Туркия ва Ўзбекистон икки қардош халқ бўлиб, Туркия Ўзбекистон Республикасини мустақил давлат сифатида биринчилардан бўлиб тан олди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси ва Туркия Республикаси ўртасидаги ҳамкорликни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3363-сон қарори[1] асосида стратегик шериклик ва кўп томонлама ҳамкорлик алоқалари янада мустаҳкамланди. Мамлакатимизда Туркиянинг етакчи компаниялари иштирокида йирик сармоявий лойиҳалар амалга оширилмоқда. 2022-йилда Туркия Ўзбекистонга 1,89 миллиард долларлик маҳсулот экспорт қилди. Ўзбекистонга экспорт қилган асосий маҳсулотлар қадокланган дори воситалари (91,7 миллион доллар), тўқимачилик маҳсулотларини қайта ишлаш машиналари (47,4 миллион доллар) ва қоғозлар (46 миллион доллар) ҳисобланади. Сўнгги 27 йил ичида Туркиянинг Ўзбекистонга экспорти

йиллик 10,2 фоизга ошиб, 1995-йилдаги 138 миллион доллардан 2022-йилда 1,89 миллиард долларга етди. 2022-йилда Ўзбекистон Туркияга 1,59 миллиард долларлик хомашё экспорт қилди. Ўзбекистон Туркияга экспорт қилган асосий маҳсулотлар чакана бўлмаган соф пахта иплари (503 миллион доллар), қайта ишланган мис (245 миллион доллар) ва мис сим (199 миллион доллар) бўлди. Сўнгги 27 йил ичида Ўзбекистоннинг Туркияга экспорти йиллик 13 фоизга ўсди, яъни 1995-йилдаги 57,9 миллион доллардан 2022-йилда 1,59 миллиард долларга етди. [2] 2023-йил бошидан буён 500 миллион доллардан ортиқ тўғридан-тўғри капитал инвестициялар жалб қилинди, 200 дан ортиқ янги корхона ташкил этилди.[3] Ўзбекистон билан Туркия ўртасидаги ташқи савдо ҳажми таҳлил қилинадиган бўлса, 2019-2023-йилларда Ўзбекистон билан Туркия ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 2,9 баробар, экспорт 2,5 баробар, импорт 3,5 баробарга ошган.[4]

Тез ўзгарувчан геосиёсий динамика даврида Туркия ва Қозоғистон ўртасидаги ҳамкорликнинг аҳамияти кундан кунга ортиб бормоқда. 2010-йилдан 2022-йилгача Қозоғистон ва Туркия ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқалар сезиларли даражада мустаҳкамланиб, 3,4 баробарга ошиб, 6,3 миллиард долларга етди. Туркия бугунги кунга қадар Қозоғистон иқтисодиётига 4,7 миллиард доллар тўғридан-тўғри сармоя киритди ва мамлакатдаги энг йирик 10 инвестор қаторидан жой олди.[5] 2022-йилда Туркия Қозоғистонга 1,67 миллиард доллар хомашё экспорт қилди. Туркия Қозоғистонга экспорт қилган асосий маҳсулотлар қадокланган дори-дармонлар (90 миллион доллар), автомобиллар (70,4 миллион доллар) ва қўлда тўқилган гиламлар (46,7 миллион доллар). Сўнгги 27 йил ичида Туркиянинг Қозоғистонга экспорти йиллик 9,35 фоизга ўсди, 1995-йилдаги 150 миллион доллардан 2022-йилда 1,67 миллиард долларгача. 2022-йилда Қозоғистон Туркияга 5,01 млрд доллар маҳсулот экспорт қилди. Қозоғистон Туркияга экспорт қилган асосий маҳсулотлар нефть (2,9 миллиард доллар), қайта ишланган мис (606 миллион доллар) ва қайта ишланган нефть (337 миллион доллар) эди. Сўнгги 27 йил ичида Қозоғистоннинг Туркияга экспорти йиллик 16,5 фоизга ўсди, яъни 1995-йилдаги 80,7 миллион доллардан 2022-йилда 5,01 миллиард долларгача.[6]

2022-йилда Туркия Қирғизистонга 910 миллион долларлик маҳсулот экспорт қилган. Туркия Қирғизистонга экспорт қилган асосий маҳсулотлар заргарлик буюмлари (273 миллион доллар), енгил каучукли трикотаж мато (80,9 миллион доллар) ва трикотаж маҳсулотлари (28,3 миллион доллар). Сўнгги 27 йил ичида Туркиянинг Қирғизистонга экспорти йиллик 10,8 фоизга ошиб, 1995-йилдаги 56,7 миллион доллардан 2022-йилда 910 миллион долларга етди. 2022-йилда Қирғизистон Туркияга 146 миллион долларлик

хомашё экспорт қилган. Қирғизистон Туркияга экспорт қилган асосий маҳсулотлар қайта ишланган нефть (64,8 миллион доллар), пахта (25,7 миллион доллар) ва қурилган мева ва дуккакли маҳсулотлар (19,8 миллион доллар) эди. Сўнгги 27 йил ичида Қирғизистоннинг Туркияга экспорти йиллик 13 фоизга ошди, 1995-йилдаги 5,42 миллион доллардан 2022-йилда 146 миллион долларга етди.[7] Туркия 2023-йилнинг якуналарига кўра Қирғизистонга энг кўп сармоя киритган бешта давлат қаторидан жой олди.[8] 2023-йилнинг январь-ноябрь ойларида Қирғизистон ва Туркия ўртасидаги савдо айланмаси 560,5 миллион долларни ташкил қилди. Туркия 2022-йилда 341,6 миллион доллар сармоя киритиб, Қирғизистон иқтисодийётининг етакчи сармоядори бўлган.

2022-йилда Тожикистон Туркияга 189 миллион долларлик хомашё экспорт қилган. Тожикистондан Туркияга экспорт қилинадиган асосий маҳсулотлар алюминий (122 миллион доллар), пахта (37,2 миллион доллар) ва чакана бўлмаган соф пахта иплари (16,5 миллион доллар) эди. Сўнгги 27 йил ичида Тожикистоннинг Туркияга экспорти йиллик 13,7 фоизга ошди, яъни 1995-йилдаги 5,94 миллион доллардан 2022-йилда 189 миллион долларгача. 2022-йилда Туркия Тожикистонга 395 миллион долларлик хомашё экспорт қилди. Туркиядан Тожикистонга экспорт қилинадиган асосий маҳсулотлар чарм кийим (23,2 миллион доллар), заргарлик буюмлари (17,9 миллион доллар) бўлди. Охириги 27 йил ичида Туркиянинг Тожикистонга экспорти йилига 16,7 фоизга ошиб, 1995-йилдаги 6,08 миллион доллардан 2022-йилда 395 миллион долларга етди.[9]

2022-йилда Туркия Туркменистонга 1,08 миллиард долларлик хомашё экспорт қилди. Туркия Туркменистонга экспорт қилган асосий маҳсулотлар темир конструкциялар (60,9 миллион доллар), изоляцияланган сим (49 миллион доллар) ва электр бошқарув тахталари (43,8 миллион доллар). Сўнгги 27 йил ичида Туркиянинг Туркменистонга экспорти йиллик 11,6 фоизга ўсди, 1995 йилдаги 56,2 миллион доллардан 2022-йилда 1,08 миллиард долларгача. 2022-йилда Туркменистон Туркияга 884 миллион долларлик маҳсулот экспорт қилди. Туркменистон Туркияга экспорт қилган асосий маҳсулотлар қайта ишланган нефть (329 миллион доллар), азотли ўғитлар (180 миллион доллар) ва чакана бўлмаган соф пахта иплари (117 миллион доллар) эди. Сўнгги 27 йил ичида Туркменистоннинг Туркияга экспорти йиллик 8,24 фоизга ўсди, яъни 1995-йилдаги 104 миллион доллардан 2022-йилда 884 миллион долларгача.[10]

Туркия Ташқи ишлар вазирлиги маълумотларига кўра, Туркиянинг Марказий Осиёдаги ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат:[11] Икки томонлама ва кўп томонлама муносабатларни ривожлантириш орқали минтақада барқарорлик ва демократик қадриятларни мустаҳкамлаш; Туркий давлатлар ташкилоти,

TURKSOY, TİKA каби кўп томонлама ташкилотлар фаолиятини кенгайтириш; Иқтисодий комиссиялар ва юқори даражадаги стратегик ҳамкорлик кенгашлари каби механизмлар орқали минтақа давлатлари билан ҳамкорликни кенгайтириш; Минтақа давлатларининг ривожланишини иқтисодий қўллаб-қувватлашни сақлаб қолиш, иқтисодиёт ва савдо алоқаларини яхшилаш орқали минтақага иқтисодий сармояларни кўпайтириш.

Туркия ва Марказий Осиё республикалари ўртасидаги ҳамкорликнинг икки йирик иқтисодий соҳаси савдо ва сармоядир. Туркиянинг минтақа мамлакатлари учун муҳим савдо ҳамкорига айлангани, хусусан, экспорти орқали мамлакатнинг экспортга йўналтирилган саноат ишлаб чиқаришини кенгайтириш умумий кўрсаткичи ва унинг экспорт улуши ортиб бораётганининг аксидир. Туркиянинг асосий экспорти машиналар, тўқимачилик, фармацевтика ускуналари, пластмассалар, мебеллар ва бошқа турли хил ишлаб чиқарилган маҳсулотлардир; унинг асосий импорт маҳсулотлари мис, алюминий, темир, пўлат, минерал ёқилғи, пахта, қишлоқ хўжалиги хом ашёси, озиқ-овқат материаллари ва турли хил чорвачилик маҳсулотлари ҳисобланади. Бироқ, тўлиқ савдо салоҳиятига эришиш учун ҳам Туркия, ҳам республикалар учун ҳали узоқ йўл бор. Шунга қарамай, барча томонлар ўртасида савдо ҳажмининг ошиши билан боғлиқ тўсиқларни енгиб ўтиш мажбурияти кучаймоқда. Туркия ташқи иқтисодий алоқалар Кенгашининг (DEİK) эълон қилинган ҳисоботида унинг Марказий Осиё республикалари билан савдо алоқаларини яхшилаш мақсади айнан шу мақсад йўлида аниқ сиёсатлар киритилгани билан таъкидланган.[12] Туркий давлатлар ташкилоти логистика, транспорт ва бюрократик тўсиқлар эҳтимоли каби асосий муаммоларга умумий ечимлар орқали ўз аъзолари ўртасида савдони осонлаштириш учун кўп томонлама механизмни тақдим этади.[13] Келажакда товар, сармоя, меҳнат ва хизматларнинг умумий бозорини яратиш ҳам манфаатдор томонларнинг кун тартибидан жой олган.[14]

1990-йилларнинг бошидан Марказий Осиё мамлакатлари билан Туркия ўртасидаги иқтисодий алоқалар изчил ривожланди. Бу мамлакатлардаги турк ишбилармонлик инвестицияларининг турли кўламига қўшимча равишда, иқтисодий савдонинг таркибида биринчи навбатда қайта ишланган озиқ-овқат, тўқимачилик, машиналар, транспорт ускуналари ва қишлоқ хўжалиги хомашёлари, озиқ-овқат материаллари, пўлат, темир ва бошқа металллар импортидан иборат экспортга асосланади. Қозоғистон, Туркманистон ва Ўзбекистон сўнгги 30 йил ичида Туркия билан энг кўп иқтисодий фаолиятни амалга оширди.[15] Бироқ Туркиянинг Қирғизистон ва Тожикистон билан иқтисодий алоқалари чекланганлигича қолмоқда. Шунга қарамай, Туркия ва барча минтақа давлатлари

ўртасидаги савдо ҳажми, ҳатто COVID-19 пандемияси даврида ҳам карантин шартлари ва саёҳат тақиқлари остида ўсишда давом этди.[16]

Эгреси ва Карага кўра, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар қарорлари ҳеч қачон соф иқтисодий эмас. Аксарият компанияларнинг инвестиция учун жой танлашлари маданий омиллар билан белгиланади, чунки номаълум бозорларга нисбатан маданий яқинроқ бозорлар кўпроқ маъқулланади. Ҳукуматлар кўпинча ўз бизнес секторидан инвестицияларни сиёсий жиҳатдан устувор бўлган ҳудудларга йўналтиришда таъсирга эга. Маданий яқинлик, ҳукумат имтиёзлари ва динамик бизнес сектори Туркиянинг Марказий Осиёга ўсиб бораётган сармоясини тушунтиради.[17] Туркий давлатлар ташкилотининг органи бўлган Туркий ишбилармонлар кенгаши, айниқса, бизнес секторини минтақадаги сармоявий имкониятларга йўналтиришда ёрдам беради. Озиқ-овқат ва ичимликлар, темир-пўлат, тўқимачилик ва телекоммуникация соҳалари турк компаниялари учун қурилиш билан бир қаторда сармоя киритиш учун асосий соҳалардир. Туркиянинг турли йирик қурилиш компаниялари Марказий Осиёда бир қанча муҳим лойиҳаларни, жумладан, инфратузилмаларни қуриш, саноат объектларини қуриш, реставрация ишлари ва кўплаб турар-жой лойиҳаларини амалга оширган.

ХУЛОСА

Туркиянинг Марказий Осиё билан иқтисодий ҳамкорлиги ҳар икки томон учун ҳам бир қанча ижобий томонларни келтирди. Туркия учун бу ҳамкорлик унинг иқтисодиётини диверсификация қилишга, Европа ва Яқин Шарқдаги анъанавий бозорларга қарамлигини камайтиришга ёрдам берди. Марказий Осиё давлатлари учун Туркиянинг сармоя ва савдоси иқтисодий ўсиш ва тараққиётни оширишга ёрдам берди. Бироқ Туркиянинг Марказий Осиё билан иқтисодий ҳамкорлиги олдида қатор муаммолар ҳам мавжуд. Бу муаммолар қаторига Марказий Осиёнинг айрим мамлакатларидаги сиёсий беқарорлик, минтақада инфратузилманинг етишмаслиги, Хитой ва Россия каби бошқа минтақавий кучларнинг рақобати киради. Бу қийинчиликларга қарамай, Туркиянинг Марказий Осиё билан иқтисодий ҳамкорлиги келгуси йилларда ҳам ўсишда давом этиши мумкин. Туркия минтақада тарихий алоқалари, маданий яқинлиги ва ўсиб бораётган иқтисодий қудрати каби қатор афзалликларга эга. Шунингдек, Марказий Осиёнинг ўсиб бораётган иқтисодий салоҳиятидан Туркия ҳам фойдаланиши мумкин. Ушбу давлатнинг Марказий Осиё билан иқтисодий ҳамкорлиги сиёсий, ижтимоий-маданий, таълим ва бошқа соҳалардаги алоқаларининг янада ривожланишига туртки бўлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. ПП-3363-сон 30.10.2017. О мерах по дальнейшему укреплению и развитию сотрудничества Республики Узбекистан с Турецкой Республикой <https://lex.uz/docs/4872238>
2. Turkey (TUR) and Uzbekistan (UZB) Trade | The Observatory of Economic Complexity <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/tur/partner/uzb>
3. Uzbekistan and Turkey strengthen strategic partnership: \$500mn investments, 200 new enterprises — Uzbekistan News | DARYO.UZ
4. <https://daryo.uz/en/2023/11/08/uzbekistan-and-turkey-strengthen-strategic-partnership-500mn-investments-200-new-enterprises>
5. Main trends in Uzbekistan's FTT announced <https://kun.uz/en/57866325#>
6. Kazakhstan – Market Overview <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/kazakhstan-market-overview>
7. Turkey (TUR) and Kazakhstan (KAZ) Trade | The Observatory of Economic Complexity <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/tur/partner/kaz>
8. Turkey (TUR) and Kyrgyzstan (KGZ) Trade | The Observatory of Economic Complexity <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/tur/partner/kgz>
9. Председатель Минкаба Акылбек Жапаров: Турция вошла в топ-5 стран, вложивших наибольший объем инвестиций в Кыргызстан. <https://www.gov.kg/ru/post/s/23922-minkab-toragasy-akylbek-zaparov-turkiya-kyrgyzstanga-en-kop-investiciya-salga-5-olkonun-kataryna-kirdi>
10. Tajikistan (TJK) and Turkey (TUR) Trade | The Observatory of Economic Complexity <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/tjk/partner/tur>
11. Turkey (TUR) and Turkmenistan (TKM) Trade | The Observatory of Economic Complexity <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/tur/partner/tkm>
12. Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ul-keleri-iliskileri.tr.mfa>
13. The Foreign Economic Relations Board of Turkey – DEİK, “Turkey-Eurasia: Outward Foreign Direct Investments,” DEİK, May 15, 2020. <https://deik.org.tr/uploads/avrasya-sekorel-rapor-revize-yenisi-min.pdf>
14. Azimzhan Khitakhunov. “Trade between Turkey and Central Asia.” EuroAsian Research Institute <https://www.eurasian-research.org/publication/trade-between-turkey-and-central-asia/>

15. Mustafa Şen. (2007). “Türkiye-Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler,” Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006, İstanbul, Turkey: Nobel Yayın Dağıtım, pp:109-142.
16. Turkey Reaches Out to Central Asia – Geopolitical Futures
<https://geopoliticalfutures.com/turkey-reaches-out-to-central-asia/>
17. Istvan Egresi, Fatih Kara. (2015). “Foreign Policy Influences on Outward Direct Investment: The Case of Turkey,” Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Vol.17, No.2, pp:182-187.